

Igazságkeresés az igazság kizárásával – a tiltott bizonyíték kognitív sorsáról és a mentális reprezentációk aszimmetrikus természetének jogi kérdéseiről

„*Oldd meg ezt a feladatot: próbálj meg ne gondolni egy jegesmedvére, és látni fogod, hogy az átkozott dolgok minden percben eszedbe fognak jutni.*”

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij

I. A gondolatelnyomás ironikus természete

A tárgyalás az igazság keresésének folyamata, egyes igazságok kizárásával.² Mire is utal ez a látszólag ellentmondásos mondat? A bíróság a lehető legtöbb tény feldolgozásával a legpontosabb döntésre törekszik, de különböző természetű megfontolásokból bizonyos információk nem, vagy csak korlátozottan használhatók fel a jogi eljárás során. Így például főszabályként csak a tárgyaláson hivatalosan bemutatott bizonyítékok vehetők számba, de sok jogrendszer kizárja a jogellenesen megszerzett bizonyítékok felhasználását, vagy ad limitációkat meghatározott tényekhez. Amerikában sok helyen az esküdtszékek nem használhatják fel a tanú kriminális előéletét vallomásuk szavahihetőségének megítélésénél, illetve nem vehetnek számításba olyan „irreleváns” tanúvallomásokat, amik az adott ügy egy tényét sem cáfolják vagy erősítik meg.³ A szövetségi bizonyítási szabályok főszabályként szintén tiltják például a „mendemonda” (*hearsay*) típusú, azaz hallomáson alapuló vallomások felhasználását.⁴ Ráadásul a mérgezett fa gyümölcse doktrína (*fruit of the poisonous tree*) szerint nemcsak a jogellenesen szerzett bizonyíték, de az annak folyományaként eljárásba került további bizonyítékok sem használhatók fel.⁵

A magyar büntető eljárási törvény is kimondja például, hogy „*nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközökből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg.*” (2017. évi XC. törvény 167. § (5)) Így például a gyanúsított vallomásmeztagsággal kapcsolatos jogára való figyelmeztetés kihagyása, abszolút tanúzási akadály megsértése, egyéb súlyos eljárási hibák itthon is bizonyítási tilalmat képeznek.⁶ Hasonló jogkövetkezményekhez vezethet általában is egyes alkotmányos jogok, a tisztességes eljárás követelményeinek megsértése, különösen az emberi méltóság, személyiségi és kegyeleti jogok vagy a magántitokhoz való jognak a megsértése.⁷ De vajon mennyire vagyunk képesek egy ismert információt nyomtalanul eltávolítani a

¹ A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola doktorandusza

² Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1952

³ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1954

⁴ FEDERAL RULES OF EVIDENCE: 801-03 - <https://www.rulesofevidence.org/article-viii/rule-802/> - utolsó letöltés, 2019.11.21

⁵ *Silverthorne Lumber Co. v. United States*, 251 U.S. 385 (1920)

⁶ Zsigmond, C. (2019). Bizonyítási tilalmak gyakorlati kérdései a nyomozási gyakorlatban. *Belügyi Szemle*, 67 (7-8), 177-188. p.

⁷ Összefoglaló vélemény – Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései, Dátum: 2018. január 29. Kollégium: Polgári Kollégium – 99. p.

tudatunkból? Egy tanú által előadott mendemondát kivehet a bíró a bizonyítékok sorából, de vajon ki tudja-e venni saját elméjéből?

Megismerési rendszerünknek nem csak a releváns információk fenntartását és szervezését, de az irreleváns információk kiszorítását is meg kell oldania.⁸ Arra kell emlékeznünk, ma merre parkoltuk le az autónkat, nem arra, hogy tegnap hol. Ha nem lennénk képesek erre a mentális műveletre, összevissza bolyonganánk az utcán, mire sokadára megtalálnánk a kocsinkat. Felejtünk kell ahhoz, hogy egészségesen funkcionáljunk. Bizonyos frontális agyi sérüléseknél jelentkező végrehajtási zavarok háttérében egyesek ennek a gátló kontrollnak a kiesését látják. A végrehajtási zavar abból fakad, hogy az ember ilyenkor nem tudja blokkolni a belső vagy külső ingerek által aktivált irreleváns vagy hibás keresési stratégiákat.⁹ Hasonló jellegű kihívás a depressziós betegeké, akik a negatív gondolataik gátlására lesznek képtelenek cselekedni.¹⁰ Utóbbi példával könnyen tudunk azonosulni, hiszen mindenkit árasztanak el néha szorongást keltő, negatív gondolatok. Ettől önmagában senki se diagnosztizálja magát depressziósnak! Többek között meditációs technikák, a légzésre fókuszáláson keresztül a gondolati folyam megszakítása; az elmetudatosság, azaz a gondolati folyamatok azonosítása és a velük való nem azonosulás gyakorlása mind gyors javulást hozó praktikák tudnak lenni hétköznapijainkban.

De milyen hibahatáron belül funkcionálnak a hétköznapi emberek, és mennyire tudjuk tudatosan irányítani a gondolatelnyomást? Gyakran megesik velünk, hogy spontán módon elfelejtünk vagy figyelmen kívül hagyunk fontos információkat döntésink során. Ez látszólag senkinek sem okoz különösebb nehézséget. Bezzeg amikor szándékosan akarjuk megtenni ugyanezt, jóval nehezebben fog menni! Egy újabb tervezői fricska. A hétköznapi jelenséget, amely szerint egy tudattartalom tudatos elnyomása csak erősíti a tartalom felszínre törésének esélyét, „ironic process theory”-nak hívja a pszichológia.¹¹ Ennek az egyik oka, hogy a tudatos gondolatelnyomás közben monitorozzuk mentális terünket, hogy lecsapjunk a felbukkanó tartalomra. Ehhez azonban az összehasonlítás céljából fenn kell tartani a hozzáférést a tiltott gondolathoz is, hisz így tudjuk csak megállapítani, melyik tartalom van tiltólistán.¹² Hogy tudná a rendőr felismerni és lekapcsolni a körözött személyt, ha nem lenne a kezében legalább egy portré róla. Paradox módon ezzel a hozzáférhetőséggel nagyon közel kerül az elnyomott gondolat a tudatos síkhoz, gyakran betörve oda és elárasztva a gondolkodásunkat.¹³

Vegyünk például egy leszokó alkoholistát, aki próbál nem gondolni egy jó pofa hideg sörre. Néha a következő megállapítást teszi: „már öt órája nem is gondoltam a sörre”.¹⁴ A nem kívánt tartalom monitorozása az ellentétét éri el, újra eszünkbe juttatja az ínycsiklandó hideg sör belső reprezentációját. A bíró ráadásul esküdtszékek esetén, amikor bizonyos

⁸ Racsmány, M., & Szendi, I. (2001). „Ne gondolj a fehér medvére!” Az emlékezeti gátlás neuropszichológiája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 55(4), 417-434. – 420. p.

⁹ Racsmány, M., & Szendi, I. (2001). „Ne gondolj a fehér medvére!” Az emlékezeti gátlás neuropszichológiája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 55(4), 417-434. – 419. p.

¹⁰ Racsmány, M., & Szendi, I. (2001). „Ne gondolj a fehér medvére!” Az emlékezeti gátlás neuropszichológiája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 55(4), 417-434. – 422. p.

¹¹ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1960

¹² Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1962

¹³ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1962

¹⁴ Anita E. Kelly & Margaret M. Nauta, Reactance and Thought Suppression, 23 *PERSONALITY & SOC. PSYCHOL. BULL.* 1123, 1123 (1997) (emphasis omitted). idézi: Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1962-63

bizonyítékok figyelmen kívül hagyására instruálja őket, külön felhívja a figyelmet az adott információra, amit így még nehezebb lehet elfelejteni.

Az egyik kísérletben esküdszéki szolgálatra jogosult felnőtteknek kellett egy baleset feltételezett tárgyalásának kazettás felvételét meghallgatniuk, majd dönteniük az ügyben.¹⁵ A vizsgálati alanyokat három esküdszéki csoportra osztották. A három csoport ugyanazt a tárgyi anyagot vizsgálta felül, kivéve az alperes biztosítási fedezetének kérdését. A felelősség minden esetben egyértelmű volt; a harminc különböző esküdt közül huszonnyolc a felperesnek adott igazat.¹⁶ Az első csoportnak azt az információt adták, hogy az alperesnek nincs biztosítása, itt átlagban 33.000 dollár kártérítést ítélték a felperesnek. A második csoportnak azt mondták, hogy az alperesnek van biztosítása. Ezek az esküdszékek 37.000 dollárt ítélték a felperesnek. A harmadik csoportba tartozók megtudták, hogy az alperes biztosított, de a benyújtott kifogás alapján itt kizárták a bizonyítékok közül ezt a tényt, és a bíró utasította az esküdteket, hogy hagyják figyelmen kívül az információt. Ebben az esetben a felperesnek átlagosan 46.000 dollárt ítélték meg, tehát 13.000 dollárral többet, mint amikor nem volt biztosított, és 9.000 dollárral többet, mint amikor kiderült, hogy biztosított, de nem emeltek kifogást.¹⁷ A figyelmen kívül hagyandó információ pont azzal került a figyelem középpontjába és befolyásolta a döntést, hogy kizárták. De vajon a bírák képzettségüknek és tapasztalatuknak hála védettek-e ezektől a befolyásoktól? A gondolat elnyomása ráadásul csak a probléma egyik dimenziója. Elképzelhető ugyanis, hogy a tudatos térből sikeresen kiűzünk egy tartalmat, az azonban különböző pszichés mechanizmusokon keresztül továbbra is szennyezi az új információk megismerését és tárolását. Hogyan lehetséges ez?

A tanulmányban leginkább arról lesz szó, hogy a tiltott illetve korlátozott információk jogi szabályozása mennyire rezonál pszichológiai architektúránkkal. Ennek a megválaszolásához visszamegyünk a kezdetekig. Egyáltalán mi történik akkor, amikor a tudatunkba behatol egy információ? Hogyan jönnek létre és viselkednek a mentális reprezentációk elménkben? Az emberi kogníció alapvető mechanizmusainak megértése nemcsak a fenti szabályozási kérdésekben, hanem általánosságba is hasznos adalék a jogi gondolkodás fejlődése tekintetében.

II. Descartes vagy Spinoza: ki volt a jobb intuitív kognitív pszichológus, azaz hogyan alakul ki a hitünk egy tudattartalommal kapcsolatban?

Egyértelműnek látszik, hogy van különbség valamilyen tartalom, gondolat, információ puszta feldolgozása, illetve megértése, és a között, hogy ugyanezeket valaki el is hiszi, igaznak tartja.¹⁸ Logikusnak tűnik az is, hogy először meg kell értenünk valamit, hogy utána dönteni tudjunk annak igazságtartalmáról. A modern kognitív pszichológia azonban itt is a fentieknek ellentmondó, elsőre konstraintív állításokat tesz: egy gondolat reprezentálása és elfogadása pszichológiailag sokszor nem különíthető el, a megértés mozzanata magában foglalja az igazságtartalom feltételezését is.¹⁹

Mit jelent az, hogy hiszünk valamiben? Egy hit két elemből áll össze: van egy mentális reprezentáció a fejünkben, és van a hozzá kapcsolódó pozitív értékelés, azaz annak elfogadása, hogy a szimbolikus reprezentáció tartalmilag helyes.²⁰ Egy hit kialakulásának

¹⁵ Dale W. Broeder, The University of Chicago Jury Project, 38 NEB. L. REV. 744, 753-54 (1959)

¹⁶ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. University of Pennsylvania Law Review, 1251-1345. – 1970

¹⁷ Dale W. Broeder, The University of Chicago Jury Project, 38 NEB. L. REV. 744, 753-54 (1959) – 754

¹⁸ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 107. p.

¹⁹ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 107. p.

²⁰ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 107. p.

ismeretelméleti kérdéseit a filozófia már évszázadok óta boncolgatja. Az intuitív megérzésünket Descartes szépen és logikusan dolgozta ki. Szerinte axiómának kell lennie, hogy egy gondolatot előbb meg kell értenünk, mielőtt feldolgozzuk, aminek eredményeként végül elfogadjuk vagy elvetjük.²¹ A reprezentáció tehát megjelenik, mi pedig később eldöntjük, hogy az a valóságra nézve igaz-e vagy sem. A megértés teljesen passzív, és nem hagy nyomot az elmében, míg az értékelés akaratlagos cselekvés, amit mi irányítunk. Ez az alapvető karteziánus megkülönböztetés és logikai egymásutánosság a megértés és az értékelés viszonyában máig meghatározza a közgondolkodást.

Spinoza, egy másik jelentős filozófus azonban szembeszállt ezzel az elképzeléssel. Ő ugyanis azt állította, az emberi gondolkodás alapvetően más természetű. Egy dolog megértése és elfogadása valójában ugyanazt jelenti.²² Minden proposíciót implicit módon elfogadunk, és ha az esetleg később ütközik más proposícióval, elvetjük. Automatikusan hiszünk mindenben, maximum a későbbi információfeldolgozása során – ha eljutunk oda – elvetjük az adott hitet. Daniel Gilbert a két gondolkozó közötti különbséget a következő példával szemlélteti: képzeljük el, hogy van egy óriási könyvtárunk, amiben vannak fiktív regények és a valóságon alapuló ismeretterjesztő könyvek.²³ Szeretnénk őket megkülönböztetni. Az egyik megoldás, hogy piros cédulát teszünk a fiktív könyvekre, és kék cédulát teszünk az ismeretterjesztő írásokra. A másik, hogy a fiktív könyveket felcímkézzük pirossal, az ismeretterjesztőkre pedig nem rakunk semmit. Spinoza könyvtárában egy új könyv, ami még nincs feldolgozva, elolvasása pillanatáig jelöletlen, tehát úgy fog kinézni, mint egy ismeretterjesztő könyv. Amennyiben végtelen feldolgozási kapacitással rendelkezünk, mindkét rendszer hasonlóan hatékony. Ha viszont nincs időnk az összes könyvet elolvasni, Spinoza könyvtárában az olvasatlan könyvek automatikusan besorolódnak ismeretterjesztőnek, Descartesnál a polcra sem kerülhetnek értékelés híján. Hogy néz ki a mai kognitív idegtudományok könyvtára?

Daniel Gilbert a Harvard pszichológus professzora úgy látja, a legtöbb érv a Spinoza féle gondolkodást támasztja alá.²⁴ Minden információt igaznak fogadunk el, amint mentálisan reprezentáljuk, akár igaz, akár nem – a kételkedés pedig egy nehezebb, bonyolultabb és időben későbbi mentális folyamat. Ezt többek között a következők támasztják alá:

Modularitás: ha nem is ez a hétköznapi tapasztalatunk, a gondolkodás sok kognitív tudós szerint nem egységes folyamat, hanem számtalan mentális modul összehangolt működésének eredménye.²⁵ A bemeneti információ feldolgozása során sokféle mentális modulon áthalad, míg el nem jut valamelyik kimenetig. Ha az erőforrások elfogynak, előfordulhat, hogy az információ nem halad végig az összes modulon, csak a kezdeti feldolgozás szakaszáig jut el. Tulajdonképpen félkész marad. Stressz vagy énkimerülés esetén ez könnyen bekövetkezhet. Képesek vagyunk reprezentálni korai modulok segítségével az információt, de már nem vagyunk képesek értékelni. Amikor elfogy a kognitív kapacitásunk, mindig marad az alapbeállítás: elfogadjuk, amit hallunk.²⁶ Gilbert szerint ezt a pszichológiai folyamatot az átnevelő taborok üzemeltetői is tudják, kifárasztják és kegyetlen nyomás alatt

²¹ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. *American psychologist*, 46(2), 107. – 108. p.

²² Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. *American psychologist*, 46(2), 107. – 108. p.

²³ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. *American psychologist*, 46(2), 107. – 108-109. p.

²⁴ Descartes folyamatosan keresttűzben van a különböző pszichológusok és agykutatók által. Érdekesség, hogy a híres kognitív idegtudós, Antonio Damasio is a két filozófus elméleteire húzza fel modern neuropszichológiai kutatásait. Végeredményben ő is arra jut, hogy Spinoza ösztönös protobiológus és kognitív tudós volt, míg a karteziánus gondolatok nem állják meg helyüket a modern idegtudományok mellett: Damasio, A. R. & Descartes, R. (1996). *Descartes tévedése: Érzelem, értelem és az emberi agy*. AduPrint. ; Damasio, A. (2004). *Looking for Spinoza: Joy, sorrow, and the feeling brain*. 2003. London: Vintage.

²⁵ Fodor, J. A. (1983). *The modularity of mind*. MIT press.; Csépe, V., Gyóri, M. & Ragó, A. (2008). Általános pszichológia 3. Nyelv tudat, gondolkodás. Osiris Kiadó, Budapest. – lásd a „*A modul fogalma, a modularitás kérdésköre, érvek és ellenérvek*” fejezetet, https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_altalanos_pszichologia_3/ch10s05.html

²⁶ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. *American psychologist*, 46(2), 107. – 111. p.

tartják a rabokat, míg elhisznek szinte mindent, amit a hatalom az elméjükbe projektál. Ugyanez a mechanizmus veszélyes lehet – vagy hasznos, kinek mi az érdeke – egy hosszú rendőrségi kihallgatás során.

Pszicholingvisztikai érvek: a jelöltségelmélet szerint a nyelvben vannak jelöletlen (neutrális) elemek és jelölt elemek. A jelöletlen elemek általánosabbak, és kognitíve — azaz a figyelem, a mentális teljesítmény és a hozzá szükséges idő tekintetében — kevésbé komplexek, mint a jelöltek.²⁷ A boldogság jelöletlen, fel tudjuk tenni, hogy „mennyire vagy boldog” anélkül, hogy utalnánk a boldogság konkrét szintjére, míg például a boldogtalansággal nem tudjuk ezt megtenni, a „mennyire vagy boldogtalan” automatikusan implicálja a boldogtalanságot. Ha megnézzük az igazságtartalommal foglalkozó kifejezéseinket, azt látjuk, mindig a cáfolatra utaló szavak a jelöltek, ezáltal a pszicholingvisztika szerint komplexebb kognitív folyamatokra utalnak: elfogadható (jelöletlen) – elutasítható (jelölt), valós (jelöletlen) – hamis (jelölt), pontos (jelöletlen) – pontatlan (jelölt).²⁸

Fejlődéslélektani érvek: ezt a kognitív komplexitást tükrözi az emberi egyedfejlődés is. A gyerekek nyelvi képessége, a proposíciók tagadására későn fejlődik ki, és bár a gyerekek használják a „nem”-et mint kifejezést, a valódi tagadás, mint funkció, aránylag későn jelentkezik. A nyelvi kompetenciák fejlődésének mintázatából és a gyerekek meglepő szuggesztibilitásából pedig következtetni lehet a mögötte meghúzódó kognitív funkciók súlyára.²⁹ Úgy tűnik, hinni általában is sokkal kisebb mentális erőfeszítés, mint tagadni.

Logikai érvek: egy tagadó mondat megértéséhez előbb el kell képzelnünk az állítást, és utána elvégeznünk a tagadását, míg fordítva, egy állító mondatnál nem kell elképzelnünk annak tagadását. Az „ez nem kék” állításnál előbb el kell képzelnünk, hogy az kék, majd tagadnunk azt.³⁰ Ezt empirikusan is kimutatták, az emberek egyszerűen gyorsabban dolgozzák fel az állító, mint a tagadó mondatokat.³¹

Egy gondolat elfogadása és elvetése tehát nem egyenértékű, alternatív kimenetek. Aszimmetria áll fenn köztük, az elfogadás pszichológiailag elsőbrendű, és az időleges (vagy épp végleges) elfogadás a megértés része.³² Ráadásul a kétely nem elég, hogy később jelenik meg a folyamatban, általában illékony természetű, hamar el is tud tűnni.³³ Evolúciós pszichológiai logikával vizsgálva nincs abban semmi furcsa, hogy így dolgozzuk fel a szimbolikus valóságot. A fizikai valóság érzékelésénél is automatikusan igaznak fogadjuk el percepcióinkat. Ha látunk egy fát, hiszünk a létezésében. Azok a szkeptikus élőlények, akik kérdőre vonták minden észleletüket, már mind kihaltak. Ha jön a vonat, nem optimális kételkedni az audiovizuális élményben. A kogníció pedig, ami absztrakt gondolatok reprezentálása, a percepcióból, azaz a valóság tárgyainak reprezentálásából – fejlődött ki.³⁴

Evolúciós alapelv, hogy a nulláról kifejleszteni egy mechanizmust mindig kevésbé éri meg, mint egy létezőt módosításokkal használni.³⁵ Ha teljesen a semmiből indulnánk, a kartézianus mechanika lenne a legmegfelelőbb. De ha tolerálható keretek között tud működni egy régi rendszer, miért ne használjuk azt?³⁶ Ez a gazdaságosság nyomja rá pecsétjét kognitív

²⁷ Marianne, B. N. (1999). Fonémakölcsönzés és jelöltségelmélet. Magyar Nyelv, 95, 282-289. – 282-283. p.

²⁸ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 112. p.

²⁹ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 110. p.

³⁰ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 113. p.

³¹ Gilbert, D. T., Krull, D. S. & Malone, P. S. (1990). Unbelieving the unbelievable: Some problems in the rejection of false information. Journal of personality and social psychology, 59(4), 601.

³² Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 116. p.

³³ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 110. p.

³⁴ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 116. p.

³⁵ Dennett, D. C. – Az alkalmazkodás szintjei: a fajok fejlődésétől a gondolati szelekcióig. Pléh Cs. et al. (szerk) Lélek és evolúció. Budapest: Osiris Kiadó. – 76. p.

³⁶ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. American psychologist, 46(2), 107. – 116. p.

mechanizmusaink fenti aszimmetrikus természetére. Az ember olyan lény, aki nagyon könnyen hisz, és nagyon nehezen kételkedik.³⁷ Bár míg a percepcióink általában elég pontosak,³⁸ így ott ez nem jelent komoly problémát, a szimbolikus világ absztrakt reprezentációi megbízhatatlanabb természetűek. Ez az általános elv már önmagában utal valamire: bármi, ami elhangzik a tárgyalóteremben, akármilyen alaptalan, mendemonda, irreleváns, kizárt vagy tiltott, már megértése mozzanatával igazként jelenhet meg elménkben. Jaj annak, aki valamiért nem jut el a kételkedésig.

III. Mentális szennyeződés és a hírnév jogi védelme

Egy 1975-ös újsághirdetés 2 dollárt ígért azoknak, akik részt vesznek egy, a döntéshozatalt vizsgáló kísérletben. Egy kisméretű szobába kellett bemenni, ahol elektródákat tettek az emberek csuklójára, hogy mérjék a galvanikus bőrreakciójukat a gyakorlat közben. Ezután mindenki 25 kártyát kapott, valódi és fiktív búcsúlevelekkel, amiről el kellett dönteni, melyiket írhatták valódi öngyilkosok, és melyeket hozták létre a kísérletvezetők. A résztvevők egyenként döntöttek a kártyákról, majd a legvégén kaptak egy visszajelzést teljesítményükről. Ezek a visszajelzések azonban véletlenszerűek voltak, előre hozzárendelték az adott emberekhez, tehát nem tükrözték a tényleges képességeiket. A résztvevők vagy sikeresek, vagy átlagosak, vagy rosszul teljesítők lettek, 24, 17, 10 helyes válasszal. Később elmondták a résztvevőknek, hogy az összes levél hamis volt, és megkérdezték, hogy teljesítenék a feladatot egy valódi helyzetben. A kísérlet vezetője kifejezetten hangsúlyozta, hogy az eredeti értékelés egyáltalán nem tükrözhetett semmit, ennek bizonyítékként még a kísérleti ütemtervet is megmutatta, amin az emberekhez előre hozzárendelt véletlenszerű pontszámok voltak láthatók.³⁹ Ennek ellenére, amikor a végén megbecsülték képességeiket, a kezdeti nyilvánvalóan valótlan visszajelzések kitartottak! Aki azt a hamis visszajelzést kapta például, hogy sikeresen teljesített, a kezdeti információ diszkreditálása után is úgy értékelte, hogy egy valódi feladatban jól teljesítene. Ugyanígy, aki a negatív hamis értékelést kapta korábban, később alábecsülte képességeit. Miért hat ránk és marad fenn a nyilvánvalóan hamis információ is?

³⁷ Gilbert, D. T. (1991). How mental systems believe. *American psychologist*, 46(2), 107. – 116. p.

³⁸ A „percepcióink pontosak” kifejezés nem azt jelenti feltétlenül, hogy pontosan leképezzük vele a valóságot, hanem hogy megbízhatóan tudjuk rajtuk keresztül kontrollálni azt. Donald Hoffman mutat rá, hogy az evolúció nem feltétlenül azokat az organizmusokat preferálta, akik a legjobban érzékelték a valóság „valódi” természetét. Hanem inkább azokat, akiknek olyan ún. interfésze alakult ki, amivel hatékonyan tudta kezelni azt, így növelve rátermettségét. Ezt jól el lehet képzelni egy számítógépes játék példájával: ahhoz hogy a lehető legtöbb pontot szerezz a játékban, könnyen használható felület, gyorsan kattintható ikonok kellenek, de ezek nem mondanak el semmit a számítógép működéséről. „Ugyanúgy, ahogy a számítógép interfészének ikonjai elrejtik a számítógép bonyolultságát, percepciónk hasznos módon elrejtja a világ komplexitását, és irányítja az adaptív viselkedést.” (Hoffman, 2018) Ezt az elméletet evolúciós szimulációkon is tesztelték, azaz lemérték, melyik percepció típusra összpontosító organizmusok nyernek egy versengő virtuális térben. A kísérletben szisztematikusan azok a modell organizmusok kerültek ki győztesen, akik kizárólag rátermettségük (*fitnessük*) növelésével foglalkoztak, akik pedig az objektív valóság érzékelésével, általában kihaltak. A percepciónk pontos, tehát furcsán értendő: attól még, mert a valóságot téridő szerkezetűnek érzékeljük, nem biztos, hogy tér és idő szerű, és lehet, hogy a fizikai kauzalitás, amit látunk, csak egy hasznos fikció. Ettől még ugyanúgy ki kell térni a vonat elől, mert a vonat képe pontosan jelez valamit, ami veszélyes. Robert Wright hasonló következtetést von le: az evolúció nem a valóság feltárása felé szelektált minket. – Hoffman, D. D. (2018). The interface theory of perception. *Stevens' Handbook of Experimental Psychology and Cognitive Neuroscience*, 2, 1-24. , Wright R. (2019). A buddhizmus élő igazsága. Partvonal Kiadó

³⁹ Ross, L., Lepper, M. R. & Hubbard, M. (1975). Perseverance in self-perception and social perception: biased attributional processes in the debriefing paradigm. *Journal of personality and social psychology*, 32(5), 880.

Már egyik korábbi írásomban volt róla szó, hogy az információt nem elszigetelten, hanem asszociációs hálózatok és történetek sokaságába ágyazva tároljuk.⁴⁰ A tudatos oldalon egy adott információ feldolgozása során automatikusan magyarázatokat, értelmezéseket hozunk létre, amik aztán beépülnek hitrendszerünkbe.⁴¹ Elkezdjük megmagyarázni, miért teljesítettünk jól vagy rosszul, ezek a létrejött magyarázatok pedig szilárd rendszerré állnak össze, ami megmarad az eredeti visszacsatolás hiteltelenné válása után is.⁴² Például valaki, akinek azt mondták, jól teljesített, megmagyarázza azzal, hogy ő sok Sylvia Plath verset olvasott, aki pedig öngyilkos lett.⁴³ Ez a kis, személyre szabott elmélet pedig megmarad azután is, hogy az azt létrehozó értékelés eltűnik. Az információk tehát az egyik oldalon gyorsan összekapcsolódnak egy koherens történetté, amely így visszahat későbbi elképzeléseinkre.⁴⁴

A másik oldalt, a kitaró szennyeződést erősíti tudat alatti, első rendszerünk⁴⁵ természete. Bizonyos szavak és események ugyanis, mivel bonyolult hálózatokban tárolunk mindent elménkben, asszociatív aktivációs folyamatokat indítanak el. Ezt vizsgálja a pszichológia priming (előfeszítés) kísérletekkel. A priming elsőre nem tűnik olyan nagy számnak, egy inger előzetes észlelése előhangol egy rá következő ingert.⁴⁶ Tetten érhető nem annyira megdöbbentő formában, akár házilag elvégezhető szókísérletekben. Például ha az „enni” szót halljuk, utána a „Hú_” szótörédket nagyobb valószínűséggel „Hús-ra” fogjuk kiegészíteni, mint „Húr-ra”.⁴⁷ Ez azért van, mert egy érzékelt fogalom aktivál más fogalmakat, amelyek majd további fogalmakat aktiválnak.⁴⁸ Az így létrejövő mentális láncreakció során az azt elindító tudattartalom nemcsak eseményeket hív elő, hanem az ahhoz kapcsolódó érzelmeket is mozgósítja, majd belső mintákat és reakciókat hív elő, hullámszerűen terjedve az asszociatív pályákon keresztül.⁴⁹ Mindezen fizikai, érzelmi és kognitív reakciók pillanatok alatt, automatikusan és öntudatlanul zajlanak le, egymással összefüggésben és kölcsönhatásban (asszociatív koherencia).⁵⁰

Ha megnyomok egy csomópontot az egyszerűen magával rántja a hozzá kapcsolt fogalmakat, és mivel minden fogalom asszociatív rendszerbe van ágyazva, mindegyik fogalom csomópont is lesz. Ezért is van olyan nagy hatása az elsőként kapott információknak egy adott személy megítélése során. A kezdeti információk magával rántanak egy adag meg

⁴⁰ Czabán, S. (2020). Horgonyhatás és jog – tudunk-e megbízható numerikus ítéleteket hozni az igazságszolgáltatás kontextusában? *Themis*, 29.

⁴¹ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1966

⁴² Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1966

⁴³ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1966

⁴⁴ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1969

⁴⁵ A modern kognitív pszichológia az érthetőség kedvéért az ember mentális folyamatait két nagyobb rendszerbe gyűjti. Az egyik a gyors gondolkodás, azaz az első rendszer: ez az automatikus, tudat alatti, intuitív és asszociatív részünk. A másik pedig a lassú gondolkodás, azaz a második rendszer. Ez a racionális, logikus, problémamegoldó énünk. Bár a második rendszerünkkel azonosítjuk magunkat, ezért azt gondoljuk, a tudatos gondolkozásból származnak meggyőződéseink, döntéseink leginkább az automatikus és tudat alatti információfeldolgozás, azaz az első rendszer csapongó benyomásainak és asszociációinak eredménye. Ezeket később a tudatos gondolkodás magáévá teszi és racionalizálja.

⁴⁶ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt – 63. p.

⁴⁷ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt – 65. p.

⁴⁸ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt – 63. p.

⁴⁹ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt – 63. p.

⁵⁰ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt – 63. p.

nem érdemelt automatikus következtetést és fogalmat, ami fertőzi a későbbi megismerést. Erre leginkább Solomon Ash klasszikus kísérletét szokták felhozni: ⁵¹

A. intelligens – szorgalmas – impulzív – kritikus – makacs – irigy (Alan)

B. irigy – makacs – kritikus – impulzív – szorgalmas – intelligens (Ben)

A két leírás tartalmilag pontosan ugyanaz, csak sorrendileg fordított. Alannek először a pozitív tulajdonságaival találkozunk, Bennek a negatívval. Egy racionálisan működő ember (*homo economicus*) nem alakítana ki különböző benyomásokat Benről és Alanról, mi azonban úgy tűnik, itt is eltérünk a normatívától. Amikor felolvassák embereknek a két leírást, Alanról egy néhány hiányossággal rendelkező, de tehetséges ember képe villan fel, míg Bent kifejezetten negatívan értékeljük. A makacs jelző teljesen mást fog jelenteni úgy, hogy az intelligens előzi meg, valamiféle jogos kitartást és erőt fog jelképezni. Míg az intelligencia inkább veszélyesnek fog tűnni, ha előtte egy makacs, irigy emberre hangolnak minket elő.⁵² Khaneman a kísérlet kapcsán arra hívja fel a figyelmet: hogy egy személy tulajdonságaival milyen sorrendben találkozunk, általában a véletlen függvénye, ami nem túl szerencsés, tekintve hogy mekkora hatalma van felettünk a sorrendiségnek. Ez a tárgyalóteremben sincs máshogy.

A fentiek miatt minden információ mentális szennyeződést hoz létre, ami akkor is fennmarad, ha már tudjuk, hogy az eredeti információ félrevezető vagy pontatlan volt.⁵³ Az agy nem elkülönített egységekben tárolja az tudáselemeket, hanem egy összekapcsolt rendszerben, ezért a meglévő információink befolyásolják az új ingerek feldolgozását. Ez a tudattalan vagy ellenőrizetlen mentális feldolgozás a régi tudattartalmak lehorgonyozása miatt nem kívánt ítéleteket, érzelmeket vagy magatartást eredményezhet, ráadásul a legveszélyesebb módon, a tudatos gondolkodáson kívülről operálva.⁵⁴ Nemcsak magát az információt, de az információ tudat alatti hatását is el kellene tudni nyomnia egy bírónak ahhoz, hogy megfeleljen a jog elvárásainak a tiltott információkkal kapcsolatban. Ez igen nehéz, mivel egy információ működésbe hoz mélyen helyezkedő sémákat és organizációs alapelveket, amelyek aztán beszínezik a gondolkodás minden aspektusát.⁵⁵ Egyes emlékek és hiedelmek elérhetőbbé válnak, míg mások távolabb kerülnek a tudatunktól, a figyelmünket pedig tematizálja egyes ingerek felé. Sőt, az információt kísérő és magyarázó következtetéseket is el kell nyomnunk, ha teljesen meg akarunk szabadulni a hatásától.

A fejezetekben tárgyat pszichológiai tudás erőteljesen megjelenik a kortárs politikai kommunikációban is. Egyre kevésbé számít egy információ hitelessége vagy valóságtartalma. Miért is számítana? Mire kijön egy esetleges korrekció, az eredeti hamis tudattartalom már akarva akaratlanul is beépült az emberek mentális rendszerébe. Fenti annyira meghatározóvá vált, hogy éránkat sokan ezen jellegzetességet kiemelve post-truth korszaknak nevezik. Ahogy Khaneman írja:

„Az első rendszer elnyomja a kétértelműséget és spontán módon megalkotja a lehető legkoherensebb történetet. Hacsak nem születik meg az üzenet cáfolata azonnal, az általa elindított asszociációk elterjednek, mintha az üzenet igaz lenne”⁵⁶

⁵¹ Asch, S. E. (1946). Forming impressions of personality. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41(3), 258.

⁵² Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt - 98-99. p.

⁵³ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1964

⁵⁴ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1964

⁵⁵ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1965

⁵⁶ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt – 133. p.

Ez a sajtóhelyreigazítási eljárások tekintetében fontos szerkezeti kérdést vet fel. A pszichológiai kutatásokból az következik, hogy messze nem nevezhető szimmetrikusnak a „*a közlemény sérelmezett részéhez hasonló módon és terjedelemben*” történő közlés kötelezettsége. Ugyanigy, a jó hírnév védelmében felállított büntetőjogi szabályok és civiljogi reparációs eljárások is átértékelendők. Az első információ rosszsziszemű kihasználásának kárai sokkal nagyobbak lehetnek, mint azt gondoljuk. Az anyagi és az eljárásjogi szabályozásnak tekintettel kell lennie a modern kognitív pszichológia által fentiekben feltárt sajátosságokra. Az arányosság eléréséhez a jognak kompenzálnia kell az információfeldolgozás aszimmetrikus természetét.

IV. Figyelmen kívül tudják-e hagyni bírók a kizárt információkat?

Fentiekben érintettünk több jogi kérdést is, de nem volt szó arról, végül képesek-e a bírók ténylegesen figyelmen kívül hagyni az eljárásból száműzött információkat. Azt már elég biztosan állíthatjuk, hogy az esküdtek nem tudnak ezektől az információktól elvonatkoztatni. A témával foglalkozó, együttesen 8474 személy részvételével lefolytatott 48 tanulmányt vizsgáló metaanalízis arra jutott, a kizárt információk hatása az ítéletekre kimutatható és szignifikáns.⁵⁷ Továbbiakban egy átfogó, Amerikai Egyesült Államokbeli, helyi illetve szövetségi, civil és büntető ügyekben is ítélkező bírákkal végzett, empirikus kutatássorozat mutat be, amelyben a kizárt információk különböző típusainak hatását tesztelték.⁵⁸

IV.1. Az áldozatok szexuális előélete és a „rape-shield” törvények

Az áldozatok szexuális előélete és annak jelentősége szexuális jellegű bűncselekmények esetén régóta vita és jogi reform tárgya az Amerikai Egyesült Államokban.⁵⁹ A cross-examination során a felek gyakran próbálnak láthatóvá tenni vagy bizonyítékként felhozni olyan információkat, amik az áldozat szexuális múltjával kapcsolatosak. A törvények hagyományosan elő is írták, hogy a sértett szexuális élete fel legyen tárva, ezt ugyanis releváns ténynek tekintették a vád hitelessége tekintetében.⁶⁰ Abban ma nincs egyetértés, hogy az aktív múlt milyen asszociációkat indít el az emberekben. Az ódivatú nézet szerint egy „tisztá” előéletű nő például inkább állt ellen a vádlottnak és rendelkezik hihető igényekkel a per során. De a promiszkuitásból ennek pont az ellenkezőjére is következtethetünk. Ha valakinek sok partnere volt, és korábban egyik ellen sem emelt vádat, talán sokkal logikusabb, hogy az aktuális együttlétnél tényleg hiányzott a konszenzus.⁶¹ Ezeket a nem túl ízléses spekulációkat elkerülendő számos tagállam hozott úgynevezett „rape-shield” törvényeket, amelyek limitálják vagy tiltják a szexuális előélet bizonyítékként való felhasználását.⁶² Mennyire tudnak vajon a bírók megfelelni a „rape-shield” kitételeknek és elvonatkoztatni az előélettől?

⁵⁷ Steblay, N., Hosch, H. M., Culhane, S. E., & McWethy, A. (2006). The impact on juror verdicts of judicial instruction to disregard inadmissible evidence: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, 30(4), 469-492.

⁵⁸ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345.

⁵⁹ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1298. p.

⁶⁰ Anderson, M. J. (2002). From chastity requirement to sexuality license: Sexual consent and a new rape shield law. *Geo. Wash. L. Rev.*, 70, 51. – 1. p.

⁶¹ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1299. p.

⁶² Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The

Ms. Smith egyetemi hallgató, egy kollégiumi buliban állítása szerint erőszak érte. Az esemény után két órával feljelentést tesz. A lányt kikérdező rendőr jelentésében az állt, miközben elmesélte a történetet láthatóan ideges volt, emellett az orvosi vizsgálat során sérüléseket találtak a sértett combján. A vádlott nem túl meglepő módon azt vallotta, hogy az együttlét konszenzuális volt. Noha korábban volt része pár egyéjszakás kalandban, soha nem volt senkivel erőszakos. Az ügy sok más ténye mellett a vádlott az ítélkező bírók egy részénél kérvényezi több tanú meghallgatását is, amivel bizonyítani szeretné, hogy Ms. Smithnek jól megérdemelt hírneve volt a promiszkuitás terén. Korábbi szobatársa szerint már „pár sörtől elvesztette a gátlásait és lefeküdt az első sráccal, aki szembejött”, egy másik barátja szerint pedig „minden vasárnap más koliban ébredt föl”. Az ügyre az Arizonai Rape Shield státutum volt alkalmazandó, ami szexuális bűncselekmények esetén tiltja az áldozatok tisztaságával kapcsolatos bizonyítékok értékelését. Vajon, befolyásolta-e a bírák döntését érdemben, a kizárandó információ?

A bírák legnagyobb része helyesen alkalmazta a törvényt, és az alapján ki is zárta a tanúvallomások felvételét a per hivatalos iratai közül.⁶³ A kérdés az volt, a szexuális előéletnek való kitettség hatott-e a végső döntésre, illetve hatott-e a kizárás ellenére is? A válasz mindkét kérdésre az, hogy igen, szignifikánsan befolyásolta az ítéleteket. Míg a sértett szexuális előéletének ki nem tett bírák 49,1%-a, tehát a fele elítélte a vádlottat, a kísérleti csoportban lévő, azaz a szexuális előéletet ismerő bíróknak csak a 20%-a ítélte el a vádlottat.⁶⁴ Tették ezt úgy, hogy a bírák kizárták a szexuális előéletre vonatkozó tanúvallomásokat, mint bizonyítékot, tehát végeredményben ugyanazon tények alapján ítélkeztek; az elítélés aránya mégis közel 30%-al csökkent. Itt úgy néz ki, a bírák a törvény előírásai ellenére sem tudtak ellenállni a mentális szennyeződésnek.

IV.2. Tiltott bizonyítékok kizárása

Hasonlóan végződött több kísérlet is. A bíráknak egy kártérítési ügyben kellett volna elvonatkoztatni a felperes bűnügyi előéletétől, főszabályként azt egy 10 éves elévülési típusú határidő miatt nem vehették volna figyelembe. A kísérleti csoportban lévő bírák ennek ellenére tendenciózan alacsonyabb kártérítési összeget ítéltek meg, amikor tudtak az illető bűnügyi előéletéről.⁶⁵

Ugyanígy hatással volt egy bűnüldöző szervekkel kötött együttműködési megállapodás alapján fel nem használható információ is. Míg a kontrollcsoportban lévő bírák majdnem egyöntetűen a minimum büntetést, azaz 78 hónap szabadságvesztést szabták ki 150 gramm metamfetamin birtoklásáért. Addig a fel nem használható információk tudatában lévő bírák (a dealer nem csak árult, de az előállításban is segített és egy kiskorún tesztelték a drogot) sokkal szigorúbban ítélkeztek, és átlag 85,9 hónap börtönre ítélték a vádlottat.⁶⁶ Ezen bírák képe valószínűleg akaratlanul is megváltozott a vádlotról, már nem egy pitiáner drogdíler, hanem egy kiskorút is veszélyeztető komolyabb bűnözőt láttak benne.

difficulty of deliberately disregarding. University of Pennsylvania Law Review, 1251-1345. – 1299. p.

⁶³ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. University of Pennsylvania Law Review, 1251-1345. – 1301. p.

⁶⁴ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. University of Pennsylvania Law Review, 1251-1345. – 1302. p.

⁶⁵ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. University of Pennsylvania Law Review, 1251-1345. – 1304-1308. p.

⁶⁶ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. University of Pennsylvania Law Review, 1251-1345. – 1309-1312. p.

IV.3. Kognitív kizárás a polgári perekben

Szintén nem tudtak az alperes polgári jogi felelősségével kapcsolatos döntésükben elvonatkoztatni a bírák egy, az ügyvédi titoktartás által védett információtól. Míg az ügyvédi titoktartás által védett telefonbeszélgetés leiratát nem ismerő bírók 50%-a a felperesnek adott igazat, az ezen, egyébként nem felhasználható bizonyítékot ismerő bírák kevesebb, mint 30%-a tette ugyanezt.⁶⁷

Egy másik kutatásban egy képzeletbeli termékfelelősségi ügyben kellett laikusoknak és bírának döntést hozniuk, ehhez azonban olyan tényeket is adtak az embereknek, amiket egy jogi eljárásban nem használhatnak fel.⁶⁸ Ezek a bevezetett tiltott tények itt is negatívan befolyásolták az eset kimenetelét a kontroll csoporthoz mérten, akik ilyen bizonyítékoknak nem voltak kitéve.

A tény, hogy egy bizonyíték nem felhasználható, a legtöbb vizsgált esetben nem számított. A kizárt, tiltott információk ugyanannyira befolyásolták a képzett bírakat, mint a laikusokat vagy az esküdteket. Ebből az feltételezhető, hogy a bírák általában nem tudják elvégezni azt a nehéz kognitív feladatot, amit számos jogszabály elvár tőlük. Van azonban pár érdekes kivétel, ami színesíti a képet.

IV.3. Amikor mégis sikerül – tanulságok és kivételek

Egy fegyveres rablás gyanúsítottja kihallgatása közben egyértelműen ügyvédet kért, kétszer is, a rendőrség viszont ezt megtagadta és folytatta a kihallgatást. Két órával később az alperes bevallotta a bűncselekmény elkövetését. Írásbeli vallomása tökéletesen illeszkedett az eseményekhez. Amikor ettől a beismerő vallomástól kellett bírának elvonatkoztatni, azt hibahatáron belül meg tudták oldani. Míg a kontroll csoportban a bírák 17,7 százaléka ítélte el a vádlottat, a kísérleti csoportnál ez csak 3 százalékkal volt magasabb.⁶⁹ Nehéz lenne azt mondani, hogy ez valamiért könnyebb feladat lenne, mint elvonatkoztatni például a sértett szexuális előéletétől. Ha valami, egy hitelesnek tűnő beismerő vallomás semlegesítése nehezebb kognitív manővernek tűnik. A védelemhez való jog talán annyira fontos alapjog a bírák szemében, hogy megsértése esetén sikeresen tesznek extra mentális erőfeszítéseket? De akkor az alkotmányos szabályok más elbánásban részesülnek, mint a nem alkotmányosak? Talán a bírák képesek kompenzálni, csak nem mindig vannak tisztában annak szükségességével, illetve egyszerűen úgy döntenek, hogy bizonyos esetekben nem teszik meg azt?

A kutatók a kérdésben nem próbálnak elhamarkodott, túláltalánosító ítéleteket hozni. Elismerik, hogy jóval több kutatásra van szükség, a kérdés roppant bonyolult és számos mintázat még magyarázatra szorul. Amit a fentiekből és a szakirodalom állásából le lehet szűrni, az hozzávetőlegesen a következő:

1. Számos pszichológiai szakirodalom támasztja alá azt, hogy az emberek általánosságban nem tudnak elvonatkoztatni tiltott, kizárt, figyelmen kívül hagyandó információktól, és azok nyilvánvaló diszkreditálásuk után is szennyezik ítéleteinket.

⁶⁷ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1296-1297. p.

⁶⁸ Landsman, S., & Rakos, R. F. (1994). A preliminary inquiry into the effect of potentially biasing information on judges and jurors in civil litigation. *Behavioral Sciences & the Law*, 12(2), 113-126.

⁶⁹ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. – 1318-1322. p.